

Konya’da (Ikonion) Piskoposluklar ve Bizans Mimarisi Mirası

Architectural Heritage of Byzantine Bishopricks in Konya (Ikonion)

Nergis ATAÇ*

Özet

Konya’da (Iconium, Ikonion) Piskoposluklar Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren gelişmeye başlamıştır. Konya Başpiskoposu Konyalı Aziz Amphilokhios ve ardılları Hristiyanlık inancını yaymış, mabetler inşa etmiş ve süslemişlerdir. Bizans maddi kültürünü oluşturan bu yapılar sur içinde, sur dışında ve kırsal kesimlerde bulunmaktadır. Konya’da, yazılı kaynaklardan bilinen sur içindeki yapılar günümüzde maalesef ayakta kalmamıştır, buna karşın sur dışında kâgir ve kayaya oyma birçok yapı ve kalıntıları hala varlığını sürdürmektedir. Bazıları aktif olarak kullanılmış, eklemeler yapılmış, bazıları ise yeni işlevlerle değiştirilmiş veya onarılmış ve süslenmiştir. Bununla birlikte Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında Bizans devşirmelerinin yoğun kullanımı dikkat çeker. Devşirmeler çeşitli piskoposluk bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Konya Başpiskoposluğu ve yardımcı piskoposlukları, Anadolu Selçukluları döneminde aktif olmaya devam etmiştir. Hristiyanların ibadetleri Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde serbest bırakılmış olup, bazı engelleme vakalarına rağmen kiliselerde kutlamalar devam etmiştir. Hristiyan mabetleri kimler tarafından desteklenmiş ve korunmuştur? Hangi piskoposluklarda ve yerleşimlerde bulunmaktadırlar. Ayakta sağlam kalan, yıkılmış olan ve yazılı kaynaklardan bilinen yapıların yanı sıra devşirme taşların Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminin mimarisiyle ilişkisi nedir? Üslup ve teknik farklılıkları nelerdir? Birçok benzer uygulama, Bizans döneminde aktif olan atölyelerin Bizans döneminden sonra sipariş almış veya gelenekleri devam etmiş, ya da ustaları yakın bölgelerde gezgin usta olarak iş yapmış olduğuna işaret eder. Günümüzde, bazı eserlerin hem Bizans hem Anadolu Selçuklu dönemi olarak yayınlarda aktarılması aydınlanmamış noktaların olduğunu ortaya koymaktadır. Bizans maddi kültürünün Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemindeki etkileri ve süreciyle ilgili çalışmalar kısıtlı kalmıştır. Çalışmamızda Konya’nın Bizans maddi kültürü ele alınacak, Türklerin bölgeye hâkim olmasıyla geride kalan Bizans mimarisi, devam eden gelenekler ve etkileşimler tartışılarak Orta Çağ mimarisine katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Konya, Bizans, Mimari Miras, Piskoposluk, Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisi*

* Doç. Dr., Sanat Tarihçisi, İstanbul Okan Üniversitesi . ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8598-6029>,

E-mail: nancytuba@yahoo.com

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0334

Abstract

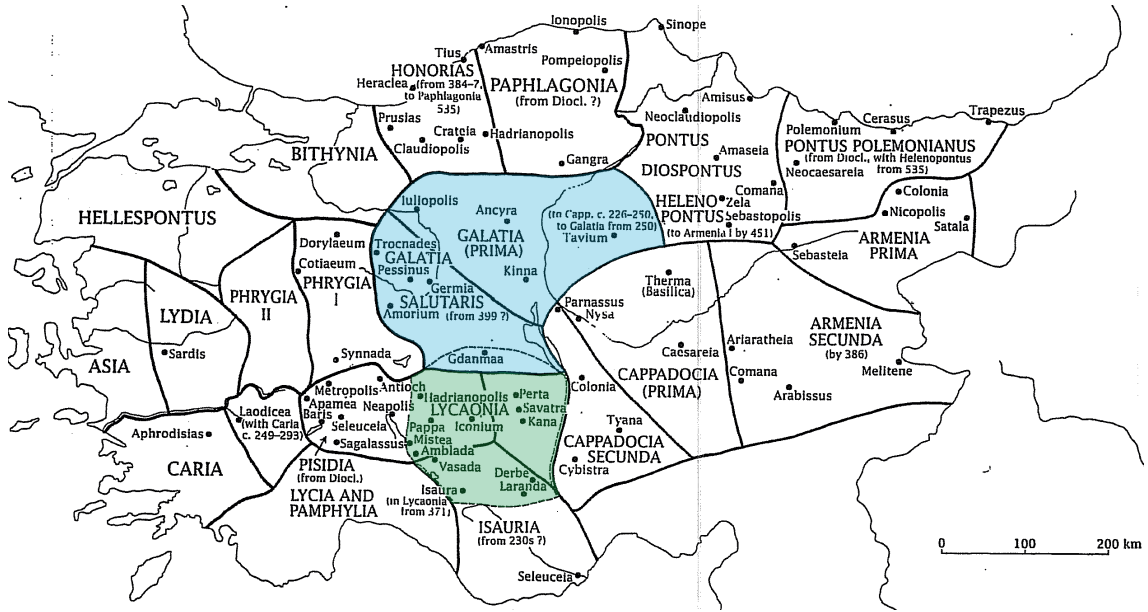
The establishment of bishoprics in Konya (Ikonium) dates back to early Christianity, with Saint Amphilokhios, the native Archbishop of Konya, and his successors playing a key role in spreading the Christian faith through the construction and enhancement of ecclesiastical buildings. These structures, reflective of Byzantine material culture, are found both within the city walls and in surrounding rural areas. Although the buildings inside the city have not survived, some of the masonry and rock-carved remains outside the walls remain intact. Some structures were actively used and expanded, while others were modified and repaired to serve new purposes. Notably, the use of Byzantine spolia in the architecture of the Seljuk and Beylik periods warrants scholarly attention, particularly in episcopal territories. The Konya bishoprics remained operational throughout the Seljuk era, allowing Christian worship to continue despite occasional restrictions. Questions arise regarding who supported and protected these Christian edifices, where they are located, and how spolia interacted with the architectural landscape of the Anatolian Seljuks and Beyliks, including existing, demolished, and documented structures. Differences in style and technique also merit investigation. The presence of similar practices suggests that workshops active during the Byzantine era either continued to receive commissions or that master craftsmen worked as itinerant artisans in neighbouring regions after the Byzantine period. The current ambiguity surrounding certain works attributed to both the Byzantine and Seljuk periods highlights the need for further clarification. Research on the impact of Byzantine material culture during the Anatolian Seljuk and Beylik periods has been limited. Our forthcoming study aims to explore the Byzantine material culture of Konya, enriching the discourse on medieval architecture by examining enduring structures, persistent traditions, and cultural interactions that evolved as Turkish influence grew in the region.

Keywords: *Konya, Byzantine, Architectural Heritage, Bishoprics, Medieval Anatolian Turkish Architecture*

GİRİŞ

Konya (Ikonion), Roma ve Bizans imparatorlukları döneminde önemli bir yerleşim yeri olarak öne çıkmış ve belirli dönemlerde Galatya, Kapadokya ve Lykaonia eyaletleri altında yönetilmiştir (Belke & Restle 1984; Belke & Mersich 1990) (Görsel 1).² Topografik şartlar, Konya'nın gelişimini ve ulaşılabilirliğini etkileyen önemli bir faktördür. Milas, Ali ve Abbas Dağları, şehre coğrafi bir çerçeve sunarak, ulaşım ve bağlantı açısından stratejik bir rol oynamaktadır. Konya'nın verimli toprakları, tarih boyunca birçok medeniyet için tarım ve geçim kaynağı olmuştur. Ayrıca, şehir, Kilikya Kapıları'na giden ve Sultan Dağları üzerinden batıya uzanan yolların kesişiminde bulunması sebebiyle önemli bir ticaret ve seyahat merkezi haline gelmiştir.

Konya, Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir; özellikle MS 47-50 civarında Aziz Pavlos ve Barnabas'ın misyonerlik yolculukları sırasında önemli bir durak olmuştur (Elçilerin İşleri 13: 51; 14: 1-21; 16: 1-2, II; Öztürk 2010: 159-169). Bölge, Ikonion'un erken şehitlerinden Thekla gibi martirlere ve Hristiyanlığın yayılmasında önemli roller üstlenen Aziz Amphilokhios gibi önde gelen piskoposlara ev sahipliği yapmıştır (Holl 1904; Barrier 2009). Bu çabalar, bölgedeki erken Hristiyan topluluklarının şekillenmesinde derin bir dini coşku ve liderliği yansıtmaktadır. 2. yüzyılda, Lykaonia'da piskoposluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kiliseler yapılandırılmış bir hiyerarşinin kurulmasını sağlamış; kilise görevlisi ve diakonlar, şehir piskoposlarının rehberliğinde yerel işlerin yönetimini üstlenmiştir (Breytenbach & Zimmermann 2018: 6.4).

Görsel 1: Geç Antik Dönem'de Lykaonia ve Konya (Iconium) (Mitchell 1993, map 6-7'den renklendirilerek)

MS 3. yüzyılın başında, bir yandan zulüm gören Hristiyanlar diğer yandan sapkınlık (heretik), (ör. Montanizm, Novatus/Cathari) gibi sorunlar baş göstermiştir (Calder 1923: 59-91; Mitchell 1993: 93-108; Eusebius of Caesarea 2008: 336; 7.7.5). İmparator Diocletian döneminde Hristiyanlara yönelik zulümler, Lykaonia'yı olumsuz yönde etkilemiştir

² Konya, farklı dönemlerde çeşitli isimler taşımıştır. En eski isimler arasında Ikuvanija (Luviyce) ve Kaoania (Frigce); Claudiconium, Colonia Selie Adriana Augusta Ikonium (Roma), Ikonion ve Ikonion (Roma, Bizans); El-Koniya (Arapça); Konya (Türkçe) bulunmaktadır. (Bahar 2014: 43).

(ICG no. 371). Ancak, Konstantinos'un (306-337) hükümdarlığı döneminde, Doğu Roma İmparatorluğu'nda kilise büyümeye başlamış ve yeni destekler elde etmiştir; Hristiyanlar önemli idari görevler almaya başlamışlardır (Eusebius of Caesarea 1975: 2.44; Barnes 1995: 142, 144-146). İkonion, 325 yılında İznik (Nikea) Konsili'nde Eulalius tarafından ve 381 yılında İstanbul Konsili'nde Amphilokhios tarafından temsil edilmiştir (Destephen 2008: 292-293). Konsillerde öğreti anlaşmaları ve özellikle Arianizm ile ilgili teolojik anlaşmazlıkların ele alınması gibi konular gündeme gelmiştir (Mitchell 2007: 265-267, 310; Destephen 2008: 113-124).

Valens (364-378) doğuda imparator olduğunda, daha önce Pisidia ve Isauria arasında bölünmüş olan Lykaonia, MS 371-372 yıllarında bir eyalet olarak kurulmuştur (Breytenbach & Zimmermann 2018: 55). İmparator, Konya'nın siyasi ve dini merkez olarak daha organize bir dini ve idari yapı için zeminini hazırlamış ve 374 yılından itibaren Amphilokhios, İkonion'un piskoposu olmuştur (Destephen 2008: 106-133). 381 yılında ilk İstanbul'un Konsili'nde, yeni kurulan Lykaonia eyaletinden on üç piskopos (İkonion, Lystra, Derbe, Kana, Perta, Savatra, Korna, Hyde, Posala, Amblada, Mistheia, Umanada ve İsaura Nova) hazır bulunmuştur (Destephen 2008: 106-133, 767, 214, 391, 612, 170, 471, 905, 285, 843, 215, 599-600).

Başpiskoposluk olan Konya'ya bağlı yardımcı piskoposluklar arasında Lystra (Hantunsaray), Basados (Vasada, Bostandere), Amblados (Amblada, Asardağ), Derbe (Kerti höyük), Hyde (Gölören, Karapınar), Manados, Psiloc (Psibela, Berinupolis), Sabatron (Savatra, Yağlıbayat), Kanis (Kana, Beşağıl), Evdokiados (Gdnama), Purgon, Larandos (Laranda, Karaman), İlistra (Yollarbaşı), Passalos (Özyurt), Tibassadon, Baratos (Barata, Madenşehir), Pertos (Perta, Giymir) sayılabilir (Görsel 2).

Görsel 2: Konya piskoposlukları (Breytenbach & Zimmermann 2018: map 1)

Ikonion'un önemi, İmparator Zeno (474-491) ve I. Justinianus (527-565) dönemlerinde daha da artmıştır. Bizans coğrafyacı Hierocles'in metninde, Lykaonia şehirleri Ikonion, Mistheia, Amblada, Umanada, İsauro Nova, Posala, Ilistra, Laranda, Derbe, Hyde, Kana, Savatra, Barata, Perta ve Gdanmaa olarak listelenmektedir (Behrwald 2010: 778). Fakat, 7. yüzyılda İslam'ın yayılması, bölgeye bir dizi Arap akınına tetiklemiştir. Bu akınlardan korunmak amacıyla askeri yapılar ortaya çıkmış ve Konya, Anatolikon Teması'nın bir parçası haline gelmiştir. 8. ve 9. yüzyıllarda Ikonion, Arap güçleri tarafından defalarca istila edilmiş; ancak sonunda Bizanslılar tarafından geri alınmıştır (Brooks 1898: 198; Konyalı 1964: 35; Norwich 1991: 111). Buna karşın 9. ve 10. yüzyıllarda Arap saldırıları ve Bizans karşı saldırıları devam etmiştir.

1069'da Türk güçleri Ikonion'u ele geçirmiş ve Birinci Haçlı Seferi'nden (1096) sonra 1097 yılında kent Anadolu Selçukluların başkenti olmuştur (Aksarâyî 1943: 125; Konyalı 1964: 47-49; Mikhael Attaleiates 2008: 142). Kentte, genel olarak, Bizans döneminden Selçuklu Türklerinin yükselişine kadar çeşitli askeri, siyasi ve dini çalkantılar yaşanmış, birçok çatışma ve istilaya rağmen Ikonion, önemli bir şehir olarak kalmıştır. Lykaonia eyaleti Türk döneminde değişim geçirmeye devam etmiş ve Ikonion, Bizans hiyerarşisinde 24. piskoposluk olarak metropolitlik statüsünü korumuştur (Darrouzès 1981).

Çalışmada, Konya'nın bir başpiskoposluk olarak gelişimi, yardımcı piskoposlukları ve mimarisi öncelikle ele alınmış, daha sonra Hristiyan dini mimarisinin Türk egemenliği altında geçiş süreci, etkileri, değişim ve gelişimi tartışılmıştır. Bununla birlikte, Konya'da Türklerin egemenliğinde Hristiyan banilerin yanı sıra Hristiyan ve Müslümanların bir arada yaşamı, etkileşimleri ayrıca sorgulanmış ve yeni bulgular çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Piskoposluklar, Mimari ve Yazıtlar

Arkeolojik bulgular ve yazıtlar, Bizans döneminin bu bölgedeki dini uygulamaları, toplumsal yapıları ve tarihsel bağlamları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Sterrett 1888; MAMA; Mama 1962). Geç Antik tarihli bir lahitte Ladik piskoposu Marcus Iulius Eugenios'a ithaf edilmiş yazıt korunmuş (Görsel 3); yazıtta, kilisenin giriş, avlu, duvar resimleri ve heykeller gibi geniş kapsamlı restorasyonu ayrıntılarla aktarılmıştır (ICG, no. 371). Diğer yazıtlar ise Aya Eleni Kilisesi, Aziz Amphilokhios Kilisesi, Kızılören Kiliseleri 1 ve 2 gibi kiliselerde, Tatköy Manastırı'nın zemin mozaiklerinde ve Alibeyhöyük Kilisesi'nde bulunmaktadır (Mimiroğlu 2015). Dikkat çeken diğer yazıtlar Ak Manastır'daki Türk dönemi onarım kitabeleridir (Eyice 1966: 135-160; Ataç 2024: 73-111).

Görsel 3: Ladik (Laodikeia Katakekaumene) Piskoposu Marcus Iulius Eugenios'un yazıtı (Ladik Belediyesi arşivi)

Konya'da çok sayıda manastır ve münzevi hücrelerin bulunması (ör. Kilistra, Sille, Tatköy, Kurşuncu, Bulamas) bölgede asetik yaşama işaret ederken, köylerdeki küçük kiliseler ve şapeller, küçük topluluk yerleşimlerini önermektedir. Bu örneklerin çoğu, kaya oyma yapılarıdır. Bölge bol miktarda taşocağı içermesine rağmen, Kilistra, Küçük Muhsine, Büyük Muhsine, Sille, Kayadibi gibi kaya oyma yerleşimleri yaygındır. Konya Ali Sumas Dağı Ala Kilise ve Yunuslar Kilisesi (Pappa) gibi farklı örnekler de vardır (Görsel 4-5).

Karaman'ın yaklaşık 40 km kuzeyindeki Karadağ (Barata) ve Karapınar'ın yaklaşık 25 km doğusunda bulunan Karacadağ, Bizans dini mimarisinin en güzel örneklerinden bazılarını sergilemektedirler (Ramsay - Bell 1909: 18-30; Eyice 1971; Belke - Restle 1984: 139-144). Lystra Kilisesi, Aya Eleni Kilisesi, Zengibar Kalesi kiliseleri 1 ve 2 ve vaftizhanesi, Astra Kent Kilisesi ve Laodikeia Kent Kilisesi diğer öne çıkan birkaç örnektir (Bell 1907: 18-30; Mimiroğlu 2015: 261; Doğanay - İşler 2019: 153-172). Daha önce bilinen yerlerin dışında, kazılar ve saha araştırmalarıyla birlikte yeni keşfedilen kiliseler henüz yayımlanmamıştır.

Yerleşim yerlerinin içinde bulunan büyük dini yapılar, buldukları bölgelerin genelde ana kilisesi konumundadırlar, buna karşın Kilistra, Küçük Muhsine ve Çukurtekke'deki yapıların küçük boyutlu olması ve naoslarında mezar bulunmamasından ötürü mahalle kiliseleri veya şapeller olarak hizmet etmiş olabilecekleri kabul edilmektedir (Mimiroğlu 2015: 263). Buna karşın, Konya çevresindeki Erken Bizans dönemine ait korunmuş yapılar genellikle orta büyüklüktedir ve mozaik veya duvar resimleri gibi dekoratif unsurlar içermektedir. Genellikle bazilikal, sekizgen veya kare içinde haç şeklinde planlara sahiptirler. Ancak, bu yapıların bazılarının tarihlendirme ve geçiş dönemleri hakkında süregelen tartışmalar bulunmaktadır. Bunların çoğu, Konya'nın kuzey kesiminde yoğunlaşmaktadır.

Görsel 4: Konya Ali Sumas Dağı Ala Kilise (Yazar 2019) Görsel 5: Konya Yunuslar Kilisesi (Yazar 2019)

Bizans Piskoposluklarının Kuruluşu ve Gelişimi

Bizans piskoposlukları, Hellenistik ve Roma yerleşimlerinden sonra nasıl kurulmuş ve gelişmiştir? Bu yapılar esasen nerelerde inşa edilmiş, kimler tarafından yapılmıştır ve zaman içinde nasıl varlıklarını sürdürmüşlerdir? Konya'daki piskoposluklar, Hristiyanlığın erken dönemlerinde gelişmeye başlamıştır. Birçok birincil kaynak, arkeolojik kalıntılar ve yazıtlar, bu piskoposlukların yerlerini belirlememize yardımcı olmaktadır. Bölgedeki çeşitli lahitlerin varlığı, bu şehirlerin kadim önemini vurgulamaktadır. Örneğin, Pappa'da bulunan Herakles lahdi, bölgenin Bizans döneminden önceki önemini göz önüne sermektedir (Benli - Gürdal 2017: 417-438). Araştırmalar, Lykaonia'daki birçok piskoposluğun Hellenistik ve Roma yerleşimlerinin genişlemesiyle ortaya çıktığını ve yakın tepelere kadar uzandığını göstermektedir. Hellenistik yerleşimler, Konya ovasında dağılmış tepelerde yer almakta olup, bahar seline karşı stratejik bir yer seçimi olmuştur. Bu düzen, Roma ve Bizans yerleşim alanlarının çoğunda devam etmiştir. Roma yerleşimlerinin yaklaşık %90'ı, Erken Bizans döneminde kullanılmış, Erken Bizans yerleşimlerinin ise yaklaşık %70'i Roma döneminde kurulmuştur (Baird 2004: 219-246). Ancak, Erken Bizans döneminde, birçok yerleşim alüvyal fanlara kadar uzanmış, yüksek tepelerin sınırlarını aşmıştır. 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar yerleşimlerde yaklaşık %30 oranında hızlı bir nüfus artışı olmuştur. Erken Bizans dönemine ait yaklaşık 530 hektar yerleşim yeri belgelenmiştir. Birçok Bizans yerleşimi, özellikle en büyük olanları, verimli ve iyi sulanan alüvyal fan toprakları üzerine inşa edilmiştir. Alüvyal fanlarda ve çevresinde yaşayan topluluklar için, sulama ve drenaj sistemlerinin yanı sıra korunması da önemli bir endişe kaynağı olmuştur (Baird 2004: 232).

Tarım ve güvenlik hususları, kasabaların ve kalelerin kurulmasında temel unsurlar olmuştur. Örneğin, Amblada (Hisar Tepesi) ve Vasada (Bostandere) gibi tepe yerleşimleri, vadi yolu boyunca denetim ve koruma sağlamıştır. Vasada'nın tepelerinde, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait kalıntılar bulunmaktadır (Baldıran & Pehlivan, 2020). Muhtemelen Hellenistik dönemden başlayan tahkimat duvarları ve kaya oyma merdivenler tepelerde yer alırken, daha geç Roma yapıları ve Bizans mimari unsurları, seramiklerle birlikte tahkimatların dışında yaygındır. Kaçak kazılarla açığa çıkarılan anıtsal Roma binalarının kalıntıları, kentin zamanla yamaçtan aşağıya doğru genişlediğini göstermektedir. "Vasada'nın barışını artır, çatışmasını değil..." diyen 4. yüzyıla ait bir yazıtın yanı sıra, kilise kalıntılarında bulunan diğer yazıtlar, bölgede Erken Hristiyanlığın hızla yayıldığını göstermektedir (ICG no. 847; Breytenbach - Zimmermann 2018: 392).

Vasada'nın yakınında yer alan Amblada'da, Strabon üzüm yetiştirildiğini belirtmektedir (Strabo, 12.7.2). Amblada'daki arkeolojik buluntular arasında iki kilise ve Daniel'in bir aslanla gösterildiği çarpıcı bir tasviri içeren birçok mimari parça bulunmaktadır (Baldiran, 2010: 222, resim 4). Bölge, alanın karakteristik özelliği olan aslan süslemeli ostotek ve lahitlerle de dikkat çekmektedir (Baldiran, 2016: 104-149; Baldiran - Pehlivan, 2020). SAYFA NO EKSİK

Vasada'ya yakın bir diğer piskoposluk Mysteia'dır. Lykaonia 371 yılında yeni bir eyalet olduğunda, Mysteia ve Vasada Psidia'dan Lykaonia'ya geçmişlerdir (Ramsay 1890: 379; Bas. ep. 188.10; Mitchell, 1993, 2: 161). Bizans döneminde Mystheia Piskoposluğu Beyşehir olarak tespit edilirken Hellenistik Mystheia (Fasıllar) daha güneydoğuda ve tepede yer almaktadır (Belke & Restle 1984: 164, 205-206). Beyşehir'de Türk yerleşimi nedeniyle Bizans yapılarından neredeyse hiç kalıntı bulunmamaktadır. Fasıllar'da ise Hellenistik ve Roma nekropolü ile heykeller bulunmaktadır. Mystheia ile Ikonion arasında Pappa Piskoposluğu yer alır ve burada bazilika planlı, mozaik zeminli bir kilise, çeşitli yapı temelleri kalıntıları, lahitler ve birçok korunmuş mimari parça bulunur.

Ikonion'un güney ve doğu kısımlarında, Lystra, Barata, Laranda, Derbe, Herakleia-Kybistra ve Hyde yer almaktadır. 1. yüzyılda Aziz Pavlos'un Lystra ve Derbe'ye yaptığı iki yolculuk sırasında Hristiyanlık bu bölgeye tanıtılmış, Lystra önemli bir hac merkezi haline gelmiştir. Lystra'da, çoğunlukla duvar resimleriyle süslenmiş birçok kaya oyma kilise günümüze kadar ulaşmıştır ve devam eden kazılar yeni kiliseleri gün yüzüne çıkarmaktadır.

Leontopolis ve Barata, birçok kiliseyi koruyan diğer önemli piskoposluklar arasındadır (Eyice 1971; Doğanay - İşler 2019: 153-172). Barata, Laranda, Derbe ve Hyde ile bağlantılıdır. Karapınar'da yer alan Hyde, bu kasabalar arasında Vaftizci Yahya'la birlikte anılmaktadır (Breytenbach & Zimmermann 2018: 236-237).

Kuzeydoğu bölgesinde Laodikeia Katakekaumene, Perta, Savatra ve Kana gibi birkaç önemli piskoposluk bulunmaktadır. Kana'da tepede kilise tespit edilirken, eteklerde kilise duvar temellerine, Roma mimari unsurlarına ve çeşitli seramiklere ait kalıntılar ortaya çıkmaktadır (Işık 2020: 505-527). Kana'nın kuzeydoğusunda, Soatra olarak da bilinen Savatra şehri yer almaktadır. Strabo, Savatra'yı Galatya ile Lykaonia arasındaki sınırı güvence altına alan stratejik bir askeri üs olarak tanımlamaktadır (Işık 2018: 194-196). Garsaura'nın (Aksaray) yakınında yer alan piskoposlukta, kazılarda mozaik zeminli bir bazilika, bir tiyatro ve birçok mimari parça ile seramikler ortaya çıkarılmıştır.

Kana ve Savatra piskoposluklarına yakın bir diğer piskoposluk günümüzde Giymir yerleşiminde tespit ettiğimiz Perta'dır. Antik Perta yerleşimi, Erken Hristiyanlık döneminden itibaren önemli bir piskoposluk merkezi olarak öne çıkmaktadır. Kocaş'ta bulunan bir yazıt hem bu şehri hem de Halk Meclisi'ni anmaktadır. Giymir Yaylası yakınlarında bir höyük tespit edilmiştir ve bu höyük, çoğunluğu Roma ve Bizans dönemine ait önemli miktarda seramik örneği sunmaktadır. Diğer önemli bir yerleşim yeri Umanada'dır; burada Homonades kabilesinin Seydişehir Gölü'nün doğusu ve kuzeyindeki dağlık bölgelerde yaşadığı kaydedilmiştir.

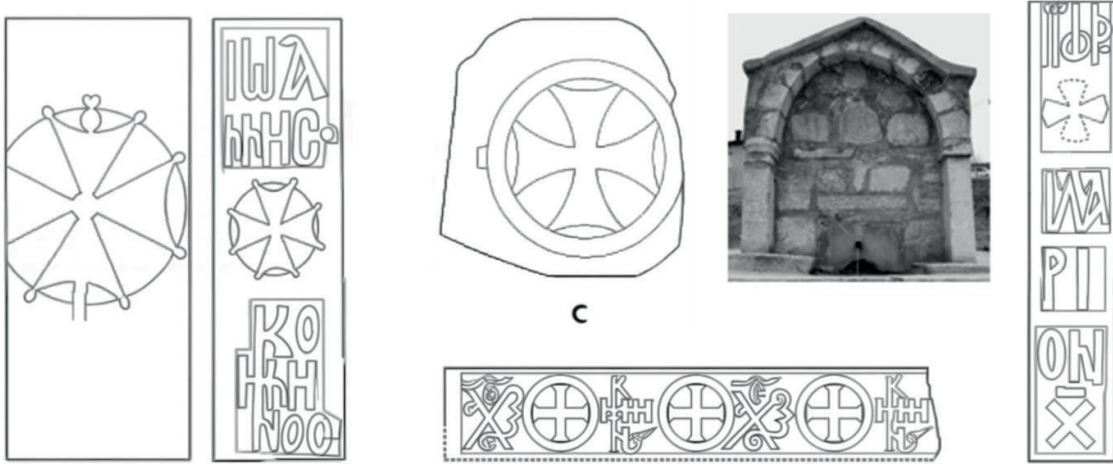
Türk Dönemi

Konya'nın (Ikonion) antik bir yerleşimden Roma kolonisine, Bizans metropolüne ve

Selçuklu başkentine evrilmesi, bölgede kültürel asimilasyon, imparatorluk etkisi ve tarihi sürekliliği ortaya koymaktadır. Bizans'tan Selçuklu kontrolüne geçişte, mimari ve yapıların işlevinde değişiklikler ve yeni gelişmeler de olmuştur. Birçok Bizans kilisesi duyulan ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden işlevlendirilmiş, bölgesel yeni zevkler ve yeni teknik unsurlar gelişmiştir. Buna karşın siyasi ve kültürel egemenlikteki değişikliklere rağmen ustalıkta bir süreklilikten de bahsetmek mümkündür.

Selçuklular kontrolü sağladıktan sonra dahi, piskoposluğun devam eden işleyişi ve tarihi kayıtlara yansıyan inşaat faaliyetleri, Bizans kültürünün bazı unsurlarının varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Uyar 2011; Ataç 2021). Ayrıca, kiliselerin inşa edilmeye devam edilmesi ve onarılması, Selçuklu döneminde Hristiyan ve İslam etkileşimini ve yan yana varlığını gösterir.

Yeniden işlevlendirilen bazı yapılar, usta ve zanaatkarların bölgedeki işlerine devam ettiklerini, ancak Bizans yönetimi altında olmadıklarını göstermektedir. Bu yapılar, Türk döneminde Hristiyan himayesini ve Hristiyan mimarisini ortaya koymaktadır (Görsel 6). Ladik'e (Laodikeia Katakekaumene; Laodicea Combusta) yakın Kurşunlu'da, Alexios Komnenos, Ioannes Komnenos ve Hilarion isimlerini taşıyan devşirme malzeme olarak kullanılan bloklar, bölgede Türk döneminde Hristiyan mimarisini ve devam eden etkiyi göstermektedir (Alp - Arslan 2024: 1-18). Yazıtlar, Rum Selçuklu Sultanlığı ve Bizans'ın siyasi ve kültürel etkileşimlerindeki önemli rolleri hakkında yeni bir perspektif sunmaktadır.

Görsel 6: Konya Ladik, Kurşunlu'da Türk dönemi monogram ve bulunduğu çeşme (Alp & Arslan 2024 fig. 2'den değiştirilerek)

13. yüzyılın ortalarına ait yazılı kaynaklar, dini yapıların inşa edilmeye, süslenmeye ve değişikliklere uğramaya devam ettiğini göstermektedir (Görsel 7-8). Patrik II. Germanos'un (1223-1240) bir mektubunda, 13. yüzyılın ilk yarısında, merkezi Konya yakınında bir kilise inşa etmenin yanı sıra, Bizans Xeroi ailesinden Michael Xeroi'nin gelirinin önemli bir kısmını bir Hristiyan ailesine miras bıraktığını belirtmektedir (Cheynet 2012: 32). Konya'nın merkezine yakın Akmanastır'dan gelen 13. yüzyıla ait onarım yazıtları da arkeolojik verileri örneklemektedir (Eyice 1966: 135-160; Ataç 2024:73-111).

Görsel 7: Konya Meram, Eusthatios Kilisesi (Gertrude Bell, D-150, 1905) Görsel 8: Konya Sille, Aya Eleni Kilisesi (Yazar, 2019)

Diğer yazılı kaynaklar da birçok noktayı ele almaktadır. Theodore Balsamon'a (1185-1195/99) göre, sultanlar metropolitlerin ve piskoposların Anadolu'daki kiliselerini ziyaret etmelerine izin vermektedir (Rhalles - Potles 1853: 156). II. Kılıç Arslan, Süryani Patrik Michael'a "Dua ve ibadetlerinizi ihmal etmemenizi istiyoruz." demiştir (Süryani Patrik Mihail 1899-1910, III: 394-395). Görünüşe göre dualar sadece özel evlerde değil, kutlamaların devam ettiği kiliselerde de uygulanmaktaydı. İbn Arabi, I. İzzeddin Keykavus'a gönderdiği bir mektupta "...kilise çanlarının sesi duyuluyordu." diye şikâyet etmiştir (Aksarâyî 2000: 265; İbn Arabi 1979: 38; 2008: 42). Ancak, tüm kiliseler kullanılmıyordu ya da camiye dönüştürüldüğü için Hristiyanlara açık değildi. Örneğin, Sırbistan Kralı Sava, 13. yüzyılın ilk yarısında, Kudüs'e yaptığı hac sırasında Anadolu'da birçok kilisenin camiye dönüştüğünü bildirmiştir (Stankovic 2021: 158-159). Sava'nın 13. yüzyılın ikinci yarısına dair iki vitada iki önemli nokta daha vardır. 1229 yılında Anadolu geçişi "Anadolu ve Asya" olarak adlandırılırken, 1235'te "Turcheska toprakları" olarak anılmaktadır. Bu değişim zaman almakla birlikte önemli dönüm noktaları olmuştur. Birincil kaynaklar, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki hakimiyetinin yüzyılın sonunda sona erdiğini belirtmekte; ancak aynı kaynaklar, Bizanslıların 12. yüzyılın sonuna kadar bölgeden tamamen geri çekilmediğini ifade etmektedir (Kinnamos 1976;

Khoniates, 1984;). Hatta İmparator I. Manuel (1143-1180), bölgedeki Müslümanları kendisine çekmek için Hristiyanlığa geçişi kolaylaştıracak bir yasa dahi çıkarmıştır (Darrouzès 1972: 187-197). Bizans imparatorları neredeyse 13. yüzyıla kadar Anadolu'yu kendi arka bahçeleri olarak görmüştür. Öyle ki imparatorlar sultanlarla baba-oğul-dost politikası sürdürmüştür (Khoniates, 1984: 70). Selçuklu yerleşimleri ve mimarisi açısından I. Alaeddin Keykubad'ın saltanatı önemli bir dönüm noktası gibi gözükmemektedir (Yalman 2010).

Farklı dönemlerde bölgelerin farklı etkiler yaşaması muhtemeldir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde, Müslüman topluluklar nerelere yerleşmiş ve Konya'nın Bizans piskoposluk mimarisinde ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir? Anıtların konumunu incelediğimizde, cami ve türbelerin merkezi Konya ve Akşehir'de yoğunlaştığını, kırsalda ise nadiren bulunduğunu; kervansarayların ise Roma-Bizans yolları boyunca konumlandırıldığını gözlemliyoruz (Erayşar 2011; French 2012; Bilici 2016). Özellikle, doğuya doğru ilerledikçe kırsal yerleşimlerde İslami dini yapıların neredeyse yok denecek kadar azaldığını görmekteyiz.

Bazı Bizans yapılarının 13. yüzyıldan önce harabe durumuna düşmesi ve yok olması da söz konusudur. Karatay Medresesi ve İnce Minareli Medresesi'ndeki kurtarma kazı

sonuçları, Bizans yapı temellerinin izlerini göstermektedir (Pekdemir 2008: 13-30; Ataç 2021). Konya merkezinde, Bizans mimarisi ya yapı temelleri ve devşirme parçaları şeklinde kullanılarak korunmuş ya da yapının işlevi değiştirilerek veya orijinal amacı için kullanılmaya devam edilerek ayakta kalmıştır. Örneğin, yakın zamanda yapılan Alaeddin Tepesi kurtarma kazılarının bulguları, Selçuklu iç kale duvarlarının ve sarayının Roma-Bizans duvarlarının temelleri üzerine inşa edildiğini ortaya koymaktadır (Görsel 9) (Çelebi 2021: 190-298). Eğer kazılar tepe üzerinde devam etseydi, 20. yüzyılda yok olan Amphilokhios Kilisesi dışında başka kiliseler de görmüş olabilirdik. Aslında, Alaeddin Tepesi'nden yaklaşık yarım mil uzakta bulunan bir diğer kurtarma kazısı olan Şükran mahallesi Kurtarma Kazısı, iç şehir surlarının ötesinde Bizans yerleşimleri ve dini mimarisi hakkında delilleri güçlendirmiştir. Ancak bu bulguları değerlendirmelerimize katmadan önce, Şükran mahallesi kazıları ile ilgili raporları beklememiz gerekecektir.

Görsel 9: Konya İç Kale surlarında Bizans dönemi sur temelleri (Mehmet Ali Çelebi 2021, çizim 21)

Konya'nın iç kale duvarlarında Bizans yapı temellerinin görülebilmesine rağmen, dış kale duvarı daha düşündürücü bir durum sergilemektedir. Eski Hapishane Caddesi boyunca dış kale duvarında, 1 metreden fazla bir yüksekliğe sahip ve halka açık görünen, haç kabartması bulunan bir bölüm mevcuttur; bu durum sorgulamaları artırmaktadır (Görsel 10-11) (Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 06.08.2012-706 kararı/arşivi).

Görsel 10: Konya Şems Tebrizi Mah. Eski Hapishane cad., sur burcu (Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivi)

Görsel 11: Konya Şems Tebrizi Mah. Eski Hapishane cad., sur burcu cephesinde ayrıntı (Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivi)

Konya ve çevresinde Türk dönemi sırasında inşa edilen diğer kiliseleri incelediğimizde, Bizans mimarisine dair bir miras gözlemliyoruz (Ataç 2021: 143-150). Konya'nın Meram İlçesinde Eusthathios Kilisesi ve Sille Aya Eleni Kilisesi örnek verilebilir (Görsel 7-8). Aya Eleni Kilisesi'nin temelleri Erken Bizans dönemine kadar uzanmaktadır; ancak her iki yapı da Türk dönemine ait özellikler taşımaktadır (Görsel 12-14). Aya Eleni Kilisesi, Selçuklu ve Beylikler döneminden izler taşıırken, aynı zamanda Osmanlı etkilerini de göstermektedir.

Görsel 12: Konya Sille Aya Eleni Kilisesi, kurtarma kazısı, Bizans yapı temelleri (Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivi)

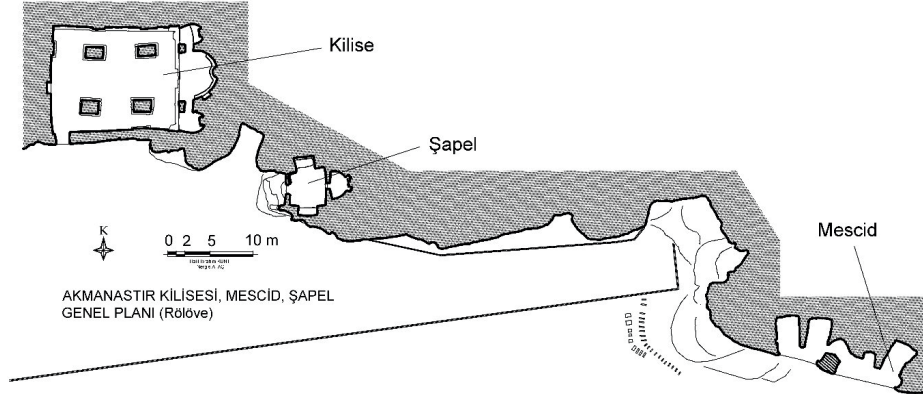

Görsel 13: Konya Sille, Aya Eleni Kilisesi, galeride duvar resmi (Yazar 2017) Görsel 14: Konya Sille, Aya Eleni Kilisesi, cephede devşirme taş (Yazar 2017)

Türk döneminde, Hristiyanların özel şapellerinde veya kendi mülklerinde dini eserleri ve liturjik eşyaları kullanmış olmaları mümkündür. Osmanlı vergi kayıtlarından bir

satış kaydı dikkat çekmektedir. Belgede, “...Bir kilise avlusuna bitişik bir parsel ile birlikte Yasef bağını sattı...” ifadesi yer almaktadır (Doğan 2018: 395). “Kilise avlusu” ifadesinin geçmesi dikkat çekicidir, çünkü bu, kompleks içindeki farklı mülklerin çeşitli roller üstlenmiş olabileceğini, bazı alanların özel kiliseler veya şapeller olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Kent merkezlerindeki kiliselerin, orada yaşayan Hristiyan nüfusa rağmen neredeyse tamamen ortadan kalkmasının olası açıklamalarından biri, bu kiliselerin bazılarının özel avlulu kompleksler içerisinde yer alması ve daha sonra kentleşme nedeniyle ortadan kalkması olabilir.

Diğer ilginç husus ise aynı bölgede Hristiyan ve İslami ibadethanelerin bir arada bulunmasıdır; Konya Akmanastır bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir (Görsel 15) (Ataç 2024: 73-111). Söz konusu araştırmamızı T.C. Genelkurmay Başkanlığı’ndan aldığımız izinle gerçekleştirdik. Seyyahların ifadelerine göre, Osmanlı döneminde manastırda kiliseler ve merkezde bir cami bulunmaktaydı. Ancak günümüzde camiyi tespit edemedik, fakat küçük bir mescit bulduk. Manastırın ana kilisesi, Bizans mimarisine ait özellikler taşıyarken, şapelde bazı Selçuklu özellikleri gözlemlenmiştir. Ana kilisenin cephesinde ve etrafındaki bazı mekanlarda dekoratif unsurlar da Türk dönemine işaret etmektedir. Nitekim, manastırda Selçuklu dönemine ait onarım yazıtları bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte, mescidin, Hoca’nın ayazmada tecritte bulunduğu ve manastırda dua ettiği ifadelerini aktaran Eflaki’nin anlatımlarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Tanımlara uyan manastırın Akmanastır olduğu kabul edilmektedir (Eyice 1966: 135-160; Ataç 2024: 73-111).

Görsel 15: Konya Sille, Akmanastır Manastır, rölöve (Yazar, 2019)

Konya’daki kiliselerin ve camilerin varlığını incelerken, diğer bölgelerden örneklerle benzer durumların olduğu görülmektedir. İspir Kalesi, Bayburt Kalesi, Antalya Sillyon ve Antalya İç Kale’de, cami ve kilise birbirine yakın mesafededirler ve kiliselerde herhangi bir işlev değişikliğini gösteren bir kanıt veya bilgi yoktur (Ataç 2021: 323). Konya İç kalede Amphiliokhos Kilisesi, mescide dönüştürme tarihi tartışılır olduğunu kabul etmekle birlikte, kilise işlevine Türk döneminde de devam etmiştir (Al-Harawi 1957: 132; Tekinalp 2009: 148- 167). Ancak, şu anda kronoloji ve kullanım süreçleri hakkında tartışmaktan kaçınacağız. Yine de kilise ve camilerin yerleşimi dikkat çekicidir; çünkü kiliselerin genellikle kalenin daha merkezi alanlarında bulunduğu gözlemlenmektedir (Görsel 16). Bu durum, Hristiyan yapılarının İslam yapılarından önce inşa edildiğini ve camide Cuma namazı uygulamasını göz önüne alarak tarihi bir bağlamla ilişkilendirilebilir.

Görsel 16: Konya İç kale, Amphilokhios Kilisesi (Saat Kulesi) ve Selçuklu sarayı (Başgelen
Bir Zamanlar Konya, 1998: s. 7)

Selçuklu ve Beylikler döneminde Müslüman dini yapılarıyla yan yana var olan Hristiyan dini yapılarının koruyucuları kimlerdi? Sorumlulukları ve yetkileri nelerdi? Bu bağlamda Gabras, Komnenos, Tornikes, Mavrozomes, Xeroi ve Kyr Vard gibi dikkat çekici aile isimleri öne çıkmaktadır (Daş 2000: 4-12; Métivier 2009: 197-207; Cheynet 2012: 1-34; Hacıgökmen 2017: 249-265).

Ancak, belirli bir kişi veya aile ile ilgili bireysel olaylardan yola çıkarak genelleştirilmiş sonuçlar çıkarmanın mümkün olmadığı unutulmamalıdır. Bununla birlikte, 12. ve 13. yüzyıllarda etkili ailelerin veya yöneticilerin sadece çekirdek birimlerle sınırlı olmadığı, aksine bir veya daha fazla yerleşimle bağlantılı oldukları ve çeşitli kentsel gelişim girişimlerinden sorumlu oldukları vurgulanmalıdır. Yine de bahsedilen bu bireylerle ilgili belirsizlikler, tarihi anlatının kısmen bulanık kaldığını ortaya koymakta ve Hristiyan ailelerin 13. yüzyıldaki siyasi ve kültürel düzleme yaptığı katkıları anlamak için devam eden arayışı vurgulamaktadır.

Sonuç

Konya (Ikonion), Roma ve Bizans imparatorlukları döneminde önemli bir yerleşim yeri olarak öne çıkmıştır. Kent, Hristiyanlık tarihinde özellikle MS 47-50 yılları arasında Aziz Pavlos ve Barnabas'ın misyonerlik yolculukları sırasında önemli bir durak noktası olmuş, çevresinde Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren piskoposluklar gelişmeye başlamış ve Konya başpiskoposluğa yükseltilmiştir. Bu piskoposlukların yerlerini belirlememizde çeşitli birincil kaynaklar, arkeolojik kalıntılar ve yazıtlar önemli bir rol oynamıştır. 11. yüzyılda Anadolu, Türk Beylikleri ve Selçukluların yönetimine geçmesine rağmen, birçok Hristiyan bölgede yaşamaya devam etmiştir. Konya'nın Anadolu Selçukluların başkenti olması, Hristiyanlar için başpiskoposluk konumunu değiştirmemiş,

piskoposluk zorluklara rağmen varlığını sürdürmüş, Hristiyanlar dini ibadetlerine devam etmiştir. Hristiyan ve İslami ibadethaneler aynı coğrafyada hatta aynı yerleşim ve kalelerde bir arada var olmuştur. Sonuç olarak, Konya Metropolitliği 20. yüzyıla kadar Hristiyan topluluğuna hizmet etmek üzere ortama uyum sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aksarâyî (Kerimüddin Mahmud-i Aksarâyî) (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. M. Öztürk (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aksarâyî (Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî) (1943). *Selçukî Devletleri tarihi: Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret-al-ahyar" adlı Farsça tarihinin tercümesi*. M. N. Gençosman (Çev.). F. N. Uzluk (Önsöz ve not). Ankara: Ulusoglu Basımevi.
- Al-Harawi (Abu'l-Hasan 'Ali b Abi Bakr al- Harawi) (1957). *Guide des lieux de pèlerinage, Abu'l- Hasan 'Ali b Abi Bakr al- Harawi*. J. Sourdel-Thomine (Çev.). Damas: Institute Français de Damas.
- Alp, A. O. & A. Arslan, "Inscribed Blocks Near Ladik (Laodikeia Katakekaumene) and the Mavrozomes Family", *Byzantinische Zeitschrift*, 117/1, s. 1-18.
- Ataç, N. (2024). "Bizans'tan Türk Dönemine Bir Maddi Kültür Örneği: Konya ile Sille Arasındaki Akmanastır (Khariton Manastırı)", *Sanat Tarihi Dergisi*, 33/1, s. 73-111. <https://doi.org/10.29135/std.1403623>
- Ataç, N. (2021). *Onikinci ve Onüçüncü Yüzyıllarda Anadolu'da Bizans-Selçuklu Kültürel İlişkileri ve Yerel (Yerleşik) Sanat*. Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Baird, D. (2004). "Settlement expansion on the Konya plain, Anatolia: 5th-7th centuries AD",
- W. Bowden, L. Lavan, & C. Machado, (Eds.), *Recent research on the late antique countryside (Late Antique Archaeology 2)* (s. 219–246). Brill.
- Bahar, H. (2014), "Tarih Öncesinden Orta Çağ'a Konya ve Çevresinin Siyasal ve Kültürel Yapısı", A. Dinç (Ed.), *Konya Doğa Eğitimi, Medeniyet ve Hoşgörü Başkenti Konya'da Ekoloji Temelli Doğa Eğitimi*, s. 43-86. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Baldıran, A. (2016). "Amblada Antik Kenti ve Civar Köylerdeki Roma Dönemi Arkeolojik Materyaller". *Amblada'nın (Yeniceköy) Deşifresi, Decoding Amblada (Yeniceköy)*, s. 104-149.
- Baldıran, A. & Pehlivan, E. (2020). *Konya ve Çevresi Yüzey Araştırması*, 1-2. İstanbul: Efe Akademi.
- Barnes, T.D. (1995). "Statistics and the Conversion of the Roman Aristocracy", *Journal of Roman Studies* 85, s. 135-147.
- Barrier, J.W. (2009). *The Acts of Paul and Thecla, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/270*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Bas. ep.: Deferrari, R.J. (1926-1934). *Basil: Letters*, 4 vols., Loeb Classical Library 190, 215, 243, 270 Cambridge, Mass.

- Behrwald, R. (2010). "Lycaonia (Galatien)", *Reallexikon für Antike und Christentum* 23, s. 763- 798.
- Belke, K. & Mersich, N. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 7: Phrygien und Pisidien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Belke, K. & Restle, M. (1984). *Galatien und Lykaonien Tabula Imperii Byzantini 4*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Bell, G., (1907). "Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia", *Revue Archéologique* 28, Paris, s. 18-30.
- Benli, Y. & Gürdal, S. (2017). "Yunuslar (Pappa Antik Kenti) 2015 ve 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", *26. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 19-20 Nisan 2017* (s. 417-438), Hatay: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Bilici, Z. K. (2016). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası (The Heritage of Anatolian Seljuk era)*. Cilt 1-3. Ankara: T. C. Cumhurbaşkanlığı.
- Breytenbach, C. & Zimmermann, C. (2018). *Early Christianity in Lycaonia and Adjacent Areas: From Paul to Amphilochius of Iconium Ancient Judaism and Early Christianity*, Vol. 101; *Early Christianity in Asia Minor* Leiden: Brill.
- Brooks, E.W. (1898). *The Arabs in Asia Minor (641-750) From Arabic Sources*, *The Journal of Hellenic Studies* 18, s. 182-208.
- Calder, W.M. (1923). "The Epigraphy of the Anatolian Heresies", W.H. Buckler and W.M. Calder (d.), *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay* (s. 59-91). Manchester.
- Çelebi, M.A. (2021). "II. Kılıçarslan Köşkü Kurtarma Kazısı Işığında Konya İç Kalesi ve Anadolu Selçuklu Sarayı", M.A. Hacıgökmen, Z. Odabaşı, S. Solmaz, Ş. Dursun, H. Aksoy, S. Dülgeroğlu (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler* (s. 190-298). Konya: Selçuklu Belediyesi.
- Cheyne, J. -C. (2012). "Les Xèroi, administrateurs de l'Empire", J.-C. Cheyne, C. Sode (Ed.) *Studies in Byzantine Sigillography*, 11 (s. 1-34). Berlin, Boston: De Gruyter.
- Darrouzès, J. (1981). *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris: l'Institut Français d'Études Byzantines.
- Darrouzès, J. (1972). "Tomos inédit de 1180 contre Mahomet", *Revue des études byzantines*, 30, s. 187-197.
- Daş, M. (2000). "Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler", *Toplumsal Tarih*, 14, 84, s. 4-12.
- Destephen, S. (2008). *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire, vol. 3: Prosopographie du diocèse d'Asie*.
- Doğan, N. (2018). *1629-1631 Tarihleri Arasında Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (22 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Konya.
- Doğanay, O. & B. İşler (2019). "Zengibar Kalesi'ndeki (Isaura) Bizans Dönemi Yapılaştırma Çalışmaları"

masına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Taşeli Sempozyumu Tarih – Toplum – Kültür 24 – 26 Ekim 2019, Konya / Alanya*, s. 153-172.

- Eravşar, O. (2011). *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*. Konya: Selçuklu Belediyesi.
- Eusebius of Caesarea (1975). Winkelmann, F. *Eusebius: Werke, vol. 1/1: Über das Leben des Kaisers Konstantin, Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte 61*. Berlin.
- Eusebius of Caesarea (2008). Willing, M. *Eusebius von Cäsarea als Häreseograph, Patristische Texte und Studien 63*. Berlin.
- Eyice, S. (1966). “Konya ile Silile Arasında Akmanastır, Manakib al-‘arifin’deki Deyr-i Eflâton”, *Şarkiyat Mecmuası*, VI, s. 135-160.
- Eyice, S. (1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi.
- French, D.H. (2012). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, vol. 3. Ankara: British Institute at Ankara. <http://www.biaa.ac.uk/publications/item/name/electronic-monographs>. (RRMAM 3)
- Hacıgökmen, M. A. (2017). “Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devletine Hizmeti”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, s. 249-265.
- Holl, K. (1904). *Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den großen Kappa-doziern*. Tübingen.
- ICG. *Inscriptiones Christianae Graecae*, https://icg.uni-kiel.de/icg/ICG_webapp/
- Işık, İ. (2020). *Doğu Lykaonia 'da Bir Antik Kent: Kana*, S. Öztürk (Ed.), *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II* (s. 505-527). Ankara: Gece Kitaplığı.
- İbn Arabî (Muhammed İbn ‘Alı Muhyı al-Dın İbn al-‘Arabı) (2008). *Sufis of Andalusia The Ruh al-quds and the al-Durrat aljakhirah*, (1. Baskı 1971), vol. 44, R. W. J. Austin (Çev. ve not). London: Routledge.
- İbn Arabî (Muhammed İbn ‘Alı Muhyı al-Dın İbn al-‘Arabı) (1979). *Les soufis d’Andalousie*. R. W. J. Austin (Çev. Arapçadan), G. Leconte (Çev.). Paris: Sindbad.
- Kinnamos (1976). *Deeds of John and Manuel Comnenus*, C. M. Brand (Çev.). New York: Columbia University Press.
- Khoniates (1984). *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, H. J. Magoulias (Çev.). Detroit: Wayne State University Press.
- Konyalı, İ.H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya. MAMA. Monumenta Asiae Minoris Antiqua,), <http://mama.csad.ox.ac.uk>.
- Mama, (1962). Calder, William Moir, and James Maxwell Ross Cormack. Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua [MAMA]*, 8. Manchester.
- Métivier, S. (2009). “Les Maurozomai, Byzance et le sultanat de Rüm. Note sur le sceau de Jean Comnene Maurozomes”, *Revue des etudes byzantines*, 67, s. 197-207.
- Mikhael Attaleiates (2008). *Tarih*, (Çev. B. Umar), İstanbul.

- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, Vol. 2. Oxford.
- Mitchell, S. (2007). *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641: The Transformation of the Ancient World*. Malden, Mass.
- Norwich, J.J. (1991). *Byzantium: The Apogee*. London: Penguin Books.
- Öztürk, N. (2010). “Yeni Ahid’de Konya ve Yakın Çevresi”, *Marife*, 10, 2, s. 159-169
- Pekdemir, S.N. (2008). “Karatay Medresesi Eyvanı Kurtarma Kazısı”, F. Bayram, A. Özme (Ed.), *16. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007 Marmaris* (s. 13-30). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London: William Clowes and Sons.
- Ramsay, W.M. & Bell, G. L. (1909). *The Thousand and One Churches*. London: Hodder and Stoughton.
- Rhalles, K. & Potles M. (1853). *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*. Vol. 3. Athens.
- Stankoviç, V. (2021). “Byzantine East after the Loss: Anatolia/Asia Minor, and the idea of the East and of the Reconquista in Byzantine and Slavic Thought in the Late Middle Ages (11th–15th Centuries)-Preliminary Remarks”, V.R. de Obaldia (Ed.), *The Conversion of Spaces and Places of Worship in Anatolia, International Conference Proceedings, 10 - 11 April 2021*. (s. 154-160). İstanbul: ADO Alevi Düşünce Ocağı Derneği.
- Sterrett, J. R. S. (1888). *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Vol:3, American School of Classical Studies at Athens, Boston.
- Süryani Patrik Mihail (1899-1910). *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d’Antioche (1166-1199)*, Cilt 1-4, J. B. Chabot (Ed. ve Çev.). (cilt I: 1899, cilt II: 1901, cilt III: 1905, cilt IV: 1910). Paris: Ernest Leroux.
- Tekinalp, V. M. (2009). “Palace Churches of the Anatolian Seljuks: Tolerance or Necessity?”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 32, 2, s. 148-167.
- Uyar, T. B. (2011). *Art et société en pays de Rüm: les peintures byzantines du XIIIe siècle en Cappadoce*, Sorbonne Üniversitesi, Doktora tezi, Paris.
- Yalman, S. (2010). *Building the Sultanate of Rum: Memory, Urbanism and Mysticism in the Architectural Patronage of ‘Ala al-Din Kayqubad* (r. 1220-1237), Harvard University, Unpublished PhD dissertation), Cambridge, Massachusetts.